



20. Yüzyıl Dönemecinde Bilim Dili Olarak Türkçeye Dair Bazı Notlar - I

Some Remarks on Turkish as a Language of Science at the Turn of the 20th Century - I

Ahmet Şefik Şenlik¹, Mehmet Savan²



ÖZET

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda sanayi devrimlerinin ilk merhalesi gerçekleşirken ilmi, iktisadi, siyasi, hukuki, felsefi, edebî ve diğer sahalarda da değişmeler, gelişmeler yaşanmaktaydı. Avrupa milletleri söz konusu sahalarda dilin terminolojik ihtiyacını fikir, icat ve üretime paralel olarak tabii yollardan karşıladılar; kendi dillerinde gündelik hayata ait kelimeleri istilahi olarak kullanmanın yanı sıra kültürel temelleri üzerinde yaşadıkları tarihi toplumların dillerinden, Yunanca ve Latince'den yararlanmaktan imtina etmediler. Bilim dillerini bu surette geliştirdiler.

Türkiye bu gelişmeleri sonradan takip ve taklit etme yoluna gittiğinden Türkçe de hazırlıksızdı. Fakat Avrupa'nın son yüzyıllarda gerçekleştirdiği ilmi hamlelere bigâne de kalınmadı. Birçok sahada kendisini gösteren gecikmişliğin farkına daha 18. yüzyılda varılmış, 19. yüzyılın başından itibaren bazı sultanlar, devlet ricali ve mütefekkirler tarafından eksiklikleri giderme yolunda birtakım müşahhas çalışmalar yapılmıştır.

Birkaç bölüm hâlinde yayımlayarak tamamlamayı arzu ettiğimiz bu makalede 20. yüzyıla girerken Türk münevverinin ilmi terminolojinin geliştirilmesi hususunda sahip olduğu görüşler ve takip ettiği yollar, günümüzde Türkçenin bilim dili olarak durumu da gözetilerek ele alınacaktır. Bu ilk bölümde daha ziyade Avrupa dillerinin bilim dili olma sürecine kısaca değinilerek Türkçede ihtiyacın giderilmesine yönelik olarak 19. yüzyılda ilk etapta yapılan hamlelere temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilim Dili Olarak Türkçe, Bilimsel/İlmi Terminoloji, Terminolojinin gelişmesi, Türk Dili Tarihi

ABSTRACT

While the Industrial Revolution was unfolding in the 18th and 19th centuries, Europe also witnessed substantial changes in various fields including science, politics, law, philosophy, and literature. In all these areas, European societies satisfied their nomenclatural needs by natural means, which were triggered by new ideas and inventions. Consequently, they also drew upon Greek and Latin, that is, the languages of their cultural predecessors to help them refine their scientific nomenclature.

Turkey only attempted to implement these developments later and thus, the Turkish language was largely unprepared for such transformations. However, the Turks were not did not remain entirely indifferent toward Europe's scientific breakthrough. Therefore, from the early 19th century, various sultans, statesmen, and intellectuals, realizing their belatedness in various fields, took certain concrete steps to overcome the shortcomings.

¹Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

²Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Savan,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: mehmet savan@gmail.com

Geliş tarihi/Date of receipt: 16.11.2018

Kabul tarihi/Date of acceptance: 05.12.2018

Atıf/Citation:

Şenlik, A. Ş. ve Savan, M. (2018). 20. Yüzyıl döneminde bilim dili olarak Türkçeye dair bazı notlar – I. *TUDED* 58(2), 419-427.

<https://doi.org/10.26650/TUDED494393>

Conceived as a series of articles, this study discusses the ideas and methods of Turkish intellectuals at the turn of the 20th century about nomenclature development, with specific reference to the current state of Turkish as a language of science. The first section brief describes how European languages evolved into scientific ones. Subsequently, the initial 19th-century attempts to fulfill the needs of the Turkish language are discussed.

Keywords: Turkish as a Language of Science, Scientific Nomenclature, Nomenclature Development, Turkish Language History

EXTENDED ABSTRACT

By developing its scientific nomenclature in a relatively more natural course through the 15th–18th centuries, Western civilization first transformed vernacular languages into national formations by creating powerful centralist states. Subsequently, it undermined the monopoly of traditional classes over science in the wake of the Scientific Revolution and the Enlightenment. This entire process resulted in the need for a new, standardized nomenclature, which was initially achieved by academies sponsored by monarchies. However, from the late 18th century, the Industrial Revolution revolutionized all traditional manufacturing processes, which led to a series of inventions that resulted in a greater need for a common naming convention in various fields of science. Thus, while it was mainly a haphazard and unsystematic process in its premodern phase, scientific nomenclature now became largely standardized. European scholars tackled this new challenge by relying mainly on Latin and Greek.

Although Ottoman scholars kept up with early modern Europe's scientific advances, they lacked a holistic understanding of the modern scientific tradition, which their European counterparts had developed. Still, in the in the remaining part of the 19th century, they achieved remarkable success by devising a new nomenclature of international standard in only 60–70 years. Thus, they refined and cultivated Ottoman Turkish to the extent where a significant amount of contemporary scientific knowledge was now articulated and represented in the language.

As the case with all "belated modernities", the early quest to develop a modern standardized language originated from the state apparatus in the Ottoman Empire. Subsequently, civil society and intellectuals took the lead following the formation of a modern public opinion. Although such attempts only spread to the masses after the 1860s, their earlier examples could be traced to the reign of Selim III. This burgeoning consciousness, which was intended to forge a new, plain, and comprehensible language, was widely adopted by the Ottoman bureaucracy during the Tanzimat period. Recognizing the urgent need to reorganize the machinery of the government and create hitherto unprecedented bonds between the rulers and the ruled, the Tanzimat statesmen urged and encouraged various authors and institutions to develop a language that was more intelligible to the masses. However, it is noteworthy that the demand for an intelligible

literary language was intended to improve style and wording, rather than “purify” the language.

Likewise, increasing contact with Europe as well as new translations during the Tanzimat period introduced many new concepts into intellectual life, which resulted in the need to coin new terms for familiarizing the masses with the concepts in question. Accordingly, accompanied by the resulting new cultural interactions, the abovementioned quest for intelligibility led to the development of new and simpler syntactic constructions in written language by following the model of French syntactic structures. Nevertheless, this new trend did not dissuade Ottoman intellectuals from the well-established practice of deriving new words for scientific terminology from Arabic roots. This strong tendency survived in the Hamidian era and culminated with the famous *Kâmûs-ı Fransevî* (French-Turkish Dictionary), which the prominent lexicographer Şemseddin Sami developed. Pioneering the construction and standardization of modern scientific language in Turkey, this dictionary served as a reference book for all intellectuals of the period.

Furthermore, the first systematic attempts to devise a modern scientific language were initiated under the reign of sultan Mahmud II and in the discipline of medicine. As life and health constitute men’s most valuable possession, the need for scientific development manifested itself in this discipline first. Mahmud II founded a modern school of medicine to meet the needs of the new army immediately after the abolition of the Janissary corps. Although he chose to adopt French as the language of instruction, his ultimate aim was to translate medical terminology into Turkish. This first generation of students who had studied medicine partly or completely in French shared their experiences to establish *Cem’iyyet-i Tıbbiyye-i Osmaniyye* (Ottoman Medical Society), one of the first non-governmental academic organizations in Ottoman history, in 1866. By conducting studies for the construction and standardization of medical terminology in Turkish, the society succeeded in publishing the famous work *Lügat-ı Tıbbiye* (Dictionary of Medicine) in 1873 as the fruit of their steady, but painstaking efforts. Thus, the first comprehensive scientific dictionary during the late Ottoman history was produced in the field of medicine. In preparing their work, the authors consulted classical books and dictionaries compiled in Arabic, and coined terms of Arabic origin to express French concepts. However, the idea of replacing Arabic with Turkish in medical nomenclature did not take place until the early Republican period.

Batı'da Durum

Tarihî süreç içerisinde Batı medeniyetinin, Batı hârici cemiyetlere kıyasla ilmî terminolojisini nisbeten tabii bir seyir içerisinde geliştirdiği görülmektedir. Ortaçağ boyunca yerel dillerde sınırlı sayıda edebî ya da ilmî eser meydana getirilirken, 15. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da merkezîyetçi ulus-devletlerin oluşumu ve 16. yüzyıldan itibaren resmî yazışmalarda yavaş yavaş millî dillerin kullanılmaya başlanması bu süreçte bir dönüm noktası olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan Bilim Devrimi ve 18. yüzyıldaki Aydınlanma hareketi neticesinde bilim, geleneksel sınıfların tekelinden çıkarken, bu süreçte geliştirilen yeni paradigma ve modellerle birlikte yeni ve standart bir terminolojiye ihtiyaç duyulur hâle gelmiş ve ilk aşamada bu ihtiyacı, 1660'lardan itibaren önce İngiltere (1660) ve Fransa (1666), sonra Prusya (1700), İsveç (1739), Danimarka (1742), Rusya (1724) ve Avusturya (1847) örneklerinde olduğu gibi bazen yarı özerk olup sonradan siyasi otoriteye tabi hâle gelen ya da en baştan itibaren tamamen kraliyete bağlı olarak kurulan 'akademiler' karşılamaya çalışmıştır. 18. yüzyıl başlarından itibaren devrin modern biliminin teknolojiye uygulanmasıyla yaşanan ve 1760-1820 döneminde geleneksel üretim modellerinde köklü değişikliklere sebep olan Birinci Sanayi Devrimi, beraberinde birçok icadı getirmiştir. Bütün bu icatlar neticesinde hasıl olan ürünlerin kitlelerin kullanımına sunulması da ortak bir adlandırma meselesini doğurmuştur. 19. yüzyılda modern örgün eğitimin yavaş yavaş standart hâle gelmesi ve milliyetçiliğin de etkisiyle birlikte bilimde Latince'nin kullanımı tamamen terk edilmiş ve her Batı dilinde modern bir ilmî terminoloji doğmuştur.

Modern öncesi ilmî terminoloji, hemen bütün disiplinlerde büyük oranda sistemsiz ve düzensiz olup "bölük pörçük" ve bazen de tesadüfî adlandırmalardan meydana gelmiş durumdaydı. Meselâ kimya örneğinde "arsenik tereyağı", "ölünün başı", "kurşun şekeri", "çinko çiçeği", "sülfür ciğeri", "algarot tozu", "kolkotar" gibi adlandırmalar, hem farklı ülkeler ve disiplinlerden bilim adamları hem de genel olarak kitleler tarafından kolayca anlaşılabilir değildi; akılda rahatça kalmıyor ve karışıklığa sebep olabiliyordu. Modern kimyanın kurucularından Guyton de Morveau ve Antoine-Laurent de Lavoisier, 1787 yılında hazırladıkları eserde 700 kimyevî madde için standart adlandırmalar (*nomenclature*) teklif etmiş ve bugün kullanılan terminolojinin de temelini oluşturmuştur (Bottomley, 2014, s. 157–158; Osper, 1945, s. 290–292; Singer, 1958, s. 221–223). Tüm bu süreçte Avrupalı bilim adamları farklı sahalarda dilin terminolojik ihtiyacını yeni fikir ve icatlara paralel olarak tabii yollardan karşılamışlar; gündelik hayata ait kelimelerin yanı sıra geçmişin kültürel temellerine dayanarak modern bilim dilinin temelini atmışlardır. Bu kapsamda, ulus-devletlerin ve modern millî dillerin oluşumu sürecinde Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri ilmî terminolojilerini kurarken Yunanca ve Latince'den yoğun bir şekilde faydalanmış; Almanya gibi örneklerde ise ilim adamları bazı durumlarda Yunanca ve Latinceye karşı direnmekle birlikte yine bu dillerdeki modeli *calque* ifadeler yoluyla benimseyerek terminolojilerini dolaylı da olsa bu dillere dayandırmıştır (Janson, 2004, s. 168).

19. Yüzyılda Osmanlı'da Durum

Osmanlı ilim adamları ise her ne kadar erken modern dönemde Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri yakından takip etmiş olsalar da, Avrupa'nın modern ilmî geleneğine dair bütüncül bir yaklaşıma sahip değillerdi. Klasik dönemde İslâmî ilimleri daha ileri noktalara taşıyıp farklı disiplinlerde birçok önemli eser ortaya koymuş olmalarına rağmen modern dönemde benzer bir başarı sağlayamamışlardır. Ancak modern dönemde Osmanlı ilim adamlarının en çarpıcı başarısı, evrensel niteliğe sahip modern bir ilmî terminoloji geliştirmeleri, daha genel olarak da 60 ilâ 70 yıl gibi kısa bir zaman zarfında Osmanlı Türkçesini birçok farklı disiplindeki modern birikimi ifade edebilecek seviyeye taşımaları olmuştur. (İhsanoğlu, 2001, s. 590–591).

Modern anlamda ilk kalıcı reformlara girişilen 1790'lı yıllardan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki 130 yıllık dönemde yeni bir dil inşa etme çabaları, bilhassa geniş çapta kamuoyuna hitap eden resmî ve özel Türkçe gazetelerin çıktığı, örgün eğitimin yaygınlaştığı ve matbu kitapların kitleler için seri üretim hâlinde sunulduğu 1860'lardan itibaren yoğunlaşmaya ve sistemli hâle gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu sistemli çabaların ilk işaretleri, tekellüflü ifadelerden kaçınma gerektiğine dair erken bir bilincin oluştuğu III. Selim döneminde görülmektedir (Yasa, 2011, s. 62–63). Bir hazırlık devresi gibi telakki edilebilecek bu dönemin ardından, II. Mahmud döneminde ilmî dil geliştirme politikası ilk defa tıp sahasında uygulamaya konulmuş; bu teşebbüsler Tanzimat devrinde ise diğer sahalara yayılmıştır. Tüm "geç kalmış" (*belated*) modernite örneklerinde olduğu üzere buna yönelik ilk talepler devletten gelmiş; gerekli ortamı ilk olarak siyaset kurumu hazırlamıştır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan Tanzimat devrine ait çok sayıda belgede, modern bilimlerde eser telif ve tercüme eden birçok yazarın atıyye ile taltif edildiği, bu amaca yönelik ihdas edilen cemiyetlerin de devletin desteğine mazhar olduğu görülmektedir.

Tıbbiye ve Tıp Terminolojisi

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan bu yana giriştiği reformlara paralel olarak modern ilmî terminoloji oluşturmaya yönelik çabalar, ilk kez tıp sahasında görülmüştür. Nitekim tıp ilminin 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişte eser üretkenliğinde en yüksek artışı göstererek birinci sıraya yükselmesi, bu alana verilen önemi doğrulamaktadır (Özvar, 2017, s. 42–43). Yeniçeri ocağının lağvedilmesinden sonra kurduğu yeni Asâkir-i Mansûre ordusunun sağlık meseleleriyle yakından ilgilenen Sultan II. Mahmud, bu amaçla 1827 yılında tesis ettiği Tıbhâne-i Âmir'e'de dersleri Fransızca okutma yoluna gitmişti. Padişahın bu politikadaki amacının "*fenn-i tıbbî öğretip refte refte kendi lisânımıza almak [...] ve memâlik-i mahrûse[nin] her bir tarafına Türkçe olarak neşr eylemek*" olduğu öne sürülmektedir. Nitekim bundan 40 yıl kadar sonra, bu kurumun devamı olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de eğitim dilinin Türkçe olmasına dair mütalaalarla ilgili Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin 1870 yılında kaleme aldığı mazbatada "*Mekteb-i Tıbbiye'nin bidâyet-i küşâdında öyle işe yarar mütercem tıp kitâbları*

olmadığı ve lisân-ı Osmanîye âşinâ hocalar bütün bütün mefkûd olduğu cihetle mektepçe fûnûn-ı tıbbiye tahsiline ol vakit bi'z-zarûre ecnebî lisânında olan kitâblarla" başlandığı belirtiliyordu. (Özaltay ve Kara, 1999, s. 392)

Tıp eğitimini kısmen ya da tamamen Fransızca alan bu ilk kuşağın tecrübeleri, 1866 yılında Osmanlı Devleti'ndeki ilk sivil akademik inisiyatiflerden biri olan Cem'iyet-i Tibbiyye-i Osmaniyye'nin kurulmasını sağlamıştır. Tıp alanında Türkçe ıstılahatın inşa ve standardizasyonu konusunda çalışmalara başlayan Cemiyet, uzun süren bir mesainin semeresi olarak 1873 yılında *Lûgat-ı Tibbiyye* adlı eseri vücuda getirmiş ve böylelikle son dönem Osmanlı tarihinin ilk ciddi ve kapsamlı bilimsel sözlük çalışması da yine tıp alanında olmuştur. Esasen Mekteb-i Tibbiyye kökenli olup Kırımlı Aziz İdris Bey gibi yeni nesil hekimlerin öncülük ettiği bir grubun Fransızca tıp eğitimine karşı tepkisi olarak da görülebilecek bu eser, hem Pierre-Hubert Nysten'in *Dictionnaire de Médecine* adlı eserinden hem de Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin *Hamse-i Şânîzâde* adlı külliyyatından büyük oranda faydalanmıştır (Özaltay ve Kara, 1999, s. 387–392). Diğer alanlardaki telif ve tercümelerinden farklı olarak tıp alanındaki eserlerinde oldukça sade bir ilmî dil kullanan Şânîzâde, bu anlamda modern tıp ıstılahatının Türkçeleşmesine önemli katkıda bulunmuştur (Yılmaz, 2010, s. 335). Ancak bununla beraber Arapça ve Farsçanın, Avrupalılarda ilmî terminolojinin teşekkülünde esas rolü oynayan Latince ve Yunancanın karşılığı olduğunu düşünen Cemiyet üyeleri, hem Şânîzâde'den hem de Hekimbaşı Behcet Mustafa Efendi'den daha da ileri giderek Arapçaya ağırlık vermişlerdir. Bu kapsamda İbn Sinâ'nın *Kanun'u*, Zehrâvî'nin *et-Tasrif'i* ve er-Râzî'nin *el-Hâvî'si* gibi eski Arapça tıp kitapları ve kamuslara başvurmuş ve Fransızca terimlere karşılık Arapça kökenli terimler icat etmişlerdir. Böylelikle Erken Cumhuriyet döneminde 1930'lu yıllardaki Öztürkçecilik hareketine kadar tıp terminolojisi Arapça ağırlıklı olarak varlığını devam ettirmiştir (Karacaoğlu, 2016, s. 14; Levend 1960, s. 104–106).

Anlaşılır Yazı Diline Talep (~1850-1900)

İmparatorluğun idaresini yeniden örgütleyerek yönetenle yönetilenler arasında o güne kadar mevcut olmayan bağlar kurmaya çalışan Tanzimat devri ricâli, bu amaçla geniş çapta kitlelere hitap eden, sade ve anlaşılır bir standart dil geliştirme arzusundaıdı. Bu eğilim ilk defa Mustafa Reşid Paşa gibi devlet adamlarının ısrarları sonucu bürokratik yazışmalarda *kelâm-ı müsecca'* yerine *kelâm-ı müresselin* tercih edilmesiyle Bâb-ı Âli geleneğinde ve dolayısıyla yazı dilinde yaşanan dönüşümde görülmüştü (Sadoğlu, 2003, 66–68). Diğer yandan Tanzimat'la birlikte ve bilhassa Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa ile fikir temasının artması, tercümelerin çoğalması, ictimâî meselelerin gazete ve dergi sütunlarında yer alması, birçok yeni kavramların fikir hayatına girmesine yol açmış, ilk zamanlar münevver kesimin kendi arasında kullanırken rahatça anlaştığı bu kavramları kitlelere anlatırken Türkçe karşılıklar bulma ihtiyacı doğmuştu (Levend, 1960, s. 102). "*Fünûn u sanâyi'e dair olan âsârın dahi 'amme-i nâsın anlayup hisse-yâb-ı menfa'at olabileceği sûretle*" neşrini amaçlayan Tanzimat ricâlinin bu doğrultudaki ilk girişimi, Reşid Paşa'nın öncülüğünde

ve *Académie Française*'i model olarak Encümen-i Dâniş'in kurulması olmuş (1851) ve bu kurum, Cevdet Paşa'dan yazdığı tarih eserinde sade bir dil kullanmasını talep etmişti. Kırım Savaşı'ndan sonra yaygınlaşan ve bazen devletin himayesinde, bazen de aydınların şahsî teşebbüsleriyle kurulan gazete ve mecmualar da Tanzimat'ın ilerleyen yıllarında bu talebe yönelik kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Meselâ Münif Efendi'nin (Paşa) öncülüğünde kurulan *Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmaniyye* de 1862'de neşretmeye başladığı *Mecmu'a-i Fünûn* adlı yayın organının ilk sayısında mecmuanın "*herkesin anlayacağı sûrette sehlül'ibâre olmak üzere*" çıkacağıını bildiriyordu (Levend, 1960, s. 81–83). Benzer şekilde bu cemiyetin tercüme yoluyla neşrettiği eserlerden bazıları da ("*Fenn-i İdâre*" gibi) oldukça sade, günlük konuşma diline yakın bir üslûpta kaleme alınmıştı. Ancak bu "anlaşılabilir olma" iddiası, Fransızca cümle yapılarının model alınarak yazı dilinde yeni ve daha basit sentaktik biçimler geliştirilmesiyle neticelenmiş olsa da, Osmanlı münevverini ilmî terminolojide Arapçaya dayalı kelime türetme usulünden feragat ettirmemiştir. Dolayısıyla Ali Suavi gibi az sayıda muhalif istisna tutulursa Tanzimat devrinde modern bilim ve felsefeyle ilgili türetilen terimlerin Arapça kökenli olması meselesi karara bağlanmış görünüyordu (Kara, 2005, s. 33–34).

Bu tasnif ve standardizasyon hareketi II. Abdülhamid devrinde de devam etmiş, Şemseddin Sâmî'nin Türkiye'de modern bilim dilinin inşasında öncü rol oynayan *Kâmûs-ı Fransevî*'si ile çok önemli bir mesafe katetmiştir. İlk 1882'de neşredilen, daha sonra birkaç farklı baskı yapan eser, en gelişmiş ve mükemmel hâline müellifin ölümünden bir yıl sonra yayımlanan 1905 baskısı ile ulaşmıştır. Hem kültür-sanat hem bilim-teknik alanlarında Batı müktesebatıyla kurulan temaslarda temel sorunu teşkil eden dil ve tercüme meselesine esaslı bir çözüm getirmek iddiasıyla yola çıkan Şemseddin Sâmî, "[Fransız lisanını] *tahsil eden ve bundan âsâr tercüme etmek isteyen ebnâ-yı vatan ellerinde müracaatgâh olarak millî ve ihtiyâc[a] göre tertîb olunmuş [bir] lûgat kitabı*" yazmaya girişmişti. İçerdiği 14.000 civarı terminolojik maddenin sadece dörtte biri tıpla ilgili olan kamus, Osmanlı sözlükçülerinin o zamana değin fen ve doğa bilimleri de dâhil olmak üzere tüm disiplinlerdeki girişimlerini muhteva açısından geride bırakmış ve Abdullah Cevdet'ten Ahmed Hamdi Tanpınar'a, Ahmed İhsân Tokgöz'den Hâlid Ziyâ Uşaklıgil'e kadar dönemin tüm münevverleri için başlıca referans olmuştur (Eskin, 2017, s. 15–18).

İlmî terminolojiye bu katkılarının yanında Şemseddin Sâmî Bey'in Türk dil tarihi açısından ikinci bir önemi de Osmanlı matbuatında 1880'li yıllardan itibaren yoğunluk kazanan dil tartışmalarında oynadığı rolden ileri gelmektedir: Ali Suavi'den sonra "*Türklük*" kavramından bahseden ikinci düşünür olarak bilinen Şemseddin Sâmî (Mardin, 1995, s. 62, 114), Tanzimat aydınlarının "*lisan-ı Osmânî*" adlandırmasına itiraz ederek "*lisân-ı Türkî*" tabirini ön plana çıkarmıştı. İlk defa Yeni Osmanlıların belli-belirsiz bir şekilde dile getirdiği dil-kimlik ilişkisini sistemleştirmeye çalışarak Türk dili ile Türk kimliği arasında paralellik kuran Şemseddin Sâmî, Arapça-Farsça terkiplerin ve Türkçe karşılığı bulunan yabancı kelimelerin mümkün mertebe tasfiyesini savunmuş ve bu anlamda II. Meşrutiyet devrindeki sadeleşme ve Türkçülük hareketine öncülük etmiştir (Sadoğlu, 2003, 112–116).

SONUÇ

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda ilmî terminoloji oluşturma sürecinde ilk talep devletten gelmiş, yavaş yavaş modern bir kamuoyunun oluşmasıyla birlikte öncülük, bilâhare aydınlar ve sivil topluma geçmiştir. Bu çerçevede faaliyete geçen ilk sahanın tıp olması tesadüfî değildir. İnsanın en değerli şeyinin hayat/hayatîyet ve sağlık olmasına binaen bilimsel ilerleme ihtiyacı, ilk olarak bu alanda hasıl olmuştur. Bununla birlikte ilmî terminolojide Arapçanın yerine Türkçeyi koyma fikri, 20. yüzyıl başlarına kadar kendisine zemin bulamamıştır.

En aşırıları da dâhil olmak üzere Tanzimat aydınlarının genel olarak niyeti, dilin tasfiyesinden ziyade üslûbun ıslahı yönündedir; yani arzu edilen, genetik manada 'saf Türkçe' değil, 'anlaşılır dil'dir.

KAYNAKÇA

- Bottomley, S. (2014). *The British patent system and the industrial revolution 1700-1852: From privilege to property*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eskin, Ş. (2017). *Resimli Kâmûs-ı Fransevî. Dictionnaire Français-Turc Illustré. Fransızcadan Türkçeye lugat kitabı. Şemseddin Sami 1*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- İhsanoğlu, E. (2001). Science in the Ottoman Empire. In A. Y. Al-Hassan (Ed.), *Science and technology in Islam: The different aspects of Islamic culture* (Vol. 4, 565–591). Beirut: UNESCO Publishing.
- Janson, T. (2004). *A natural history of Latin*. New York, NY: Oxford University Press.
- Kara, İ. (2005). *Bir felsefe dili kurmak: Modern felsefe ve bilim terimlerinin Türkiye'ye girişi* (2. bs). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karacaoğlu, E. (2016). Kırımlı Aziz İdris Bey'in hayatı, çalışmaları ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniye'de irad ettiği nutuk hakkında. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 24(1), 11–19.
- Levend, Â. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* (2. bs). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908* (5. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oesper, R. E. (1945). The birth of the modern chemical nomenclature. *Journal of Chemical Education*, June, 290–292.
- Özaltay, B. ve Kara, M. A. (1999). 19. yüzyılda tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi ve Lugât-ı Tıbbiye. E. Lucius, A. Mat, Ö. Öncel ve B. Özaltay (Ed.), *Arslan Terzioğlu'na Armağan (Festschrift für Arslan Terzioğlu)* içinde (s. 387–407). İstanbul: İsis Yayınları.
- Özvar, E. (2017). Osmanlı dünyasında yazma eser üretkenliği. *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a: Osmanlı'da ilim ve fikir dünyası âlimler, müesseseler ve fikrî eserler (XVII. Yüzyıl) – sempozyum tebliğleri* içinde (s. 19–44). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sadoğlu, H. (2003). *Türkiye'de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Singer, C. J. (1958). *A history of technology: The industrial revolution, c. 1750 to c. 1850* (Vol. 4). Oxford: Clarendon Press.
- Yasa, A. Ş. (2011). Türkçeyi geliştirme stratejisi olarak tercüme. *Kebikeç*, 31, 53–95.
- Yilmazer, Z. (2010). Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 38, s. 334–336). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

